

CHANG CHOLG'USIDA IJRO ETISHNING METODIK KO'NIKMALARI

Muallif: Qodirberganova Dilrabo San'atovna ¹, Omanqulova Shohida Nematillo qizi ²
Affilyatsiya: O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta'limi va san'at”
yo'nalishi magistranti ¹, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta'limi”
kafedrası dotsenti ²
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466979>

ANNOTATSIYA

Maqolada milliy cholg'ularimizdan “chang” cholg'u sozining ijro imkoniyatlari, takomillashishi, shtrixlari, mashhur ijrochilari keng yoritilgan. Chang cholg'usining ijrochilikdagi metodik imkoniyatlari keltirib o'tilgan va pedagogik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: chang, ijro imkoniyatlari, o'zbek xalq cholg'ulari, mahoratli ijrochilar, ixtisoslashtirilgan san'at maktabi, o'quvchilar.

Jahonda turli xil millatlar, turli xil urf-odatlar shu jumladan o'sha davlatlarning milliy musiqa sa'natlari, ko'ngil torlarini jumbushga keltiradigan sehrii ohanglari va milliy cholg'u asboblari mavjud. Shu jumladan “o'zbek” xalqining ham o'ziga xos milliy cholg'u sozlari bo'lib ularning sehrii ohanglari hozirgi kunga qadar butun dunyo ahlining hayratiga sazovor bo'lib kelmoqda. O'zbek xalq cholg'u asboblarining o'ziga xos ovoz sehri mavjud, misol tariqasida milliy cholg'ularimizdan biri “Chang” cholg'u soziga to'xtalib o'tadigan bo'lsak hattoki uzoq o'tmishda ham “chang” cholg'u sozining sehrii ovozi insonlarning ko'nglidan chuqur joy egallagan. Hattoki Alisher Navoyi bobomiz ham o'zlarining “Sab'ai Sayyor” asarida “chang” cholg'u soziga quyidagicha ta'rif berganlar.

Sar qad olsa erdi maydin kom
Nastarinni chu aylabon gulfon
Chang olib torini tuzor edi
Lek jon rishtasin uzor edi!
Demagil chang, soliqni ham qad
Chang qadrlar bila bo'lib ham qad i
Bo'libon suluqdin muhbir,
Bosh qo'yilikda bo'lmog'i zokir.

Ko'hna Buxoroda yaratilgan Darvesh Ali Changiyning (XVII asr) musiqa san'atiga bag'ishlangan risolasida Markaziy Osiyoning yirik shaharlarida mavjud bo'lgan cholg'ular hamda mohir soz ijrochilari haqida nodir ma'lumotlar berilgan.

Risolada chang cholg'ulari homiysi –Zuhroga bag'ishlangan va 14 bosqichli chang cholg'usi ta'riflangan. Bu xildagi chang cholg'usining bir nusxasi bizgacha yetib kelib

Toshkent shahrida faoliyat ko'rsatib kelayotgan xalq cholg'ulari muzeyida saqlanib kelmoqda [1]

XIX asrning ikkinchi yarmi XX arning boshlarida barcha o'zbek xalq cholg'ulari qatori chang cholg'usi ham musiqiy ijrochilik amaliyotida keng qo'llanila boshladi.

Uztoz shogirt an'analari natijasida mohir chang cholg'uchilari yetishib chiqqan davr ham bo'lgan. Marg'ilonlik Usta Olim Komilov, Namanganlik Usta Ro'zimat Isamatov, Xorazmlik Matyusuf Xarratov, Toshkentlik Faxriddin Sodiqov shular jumlasidan.[2]

Xorazmda mashhur xalq sozandasi, bastakor Matyusuf Xarratov chang takomillashtirish ustida sabot bilan ishlashadi. Izlanishlar natijasida Matyusuf Xarratov sozandalar Faxriddin Sodiqov, Fozil Xarratov va Axmadjon Odilovlar bilan hamkorlikda changning yuqori pardalarini qo'shimcha torlar va xaraklar hisobiga kengaytiradi.

Chang cholg'usining yangi nusxalarini yaratish Sa'natshunoslik instituti tasarrufidagi musiqa ustaxonasining ustalari: U.Zufarov, Z.Zokirov, S.Y.Dedenkolarning zimmalariga yuklanadi. Yangi nusxadagi chang taniqli ijrochi hamda tatqiqotchilari –Ashot Ivanovich Petrosiyans tashabbusi bilan Toshkent musiqa bilim yurtida va u rahbarlik qilayotgan O'zbekiston Davlat Filarmoniyasining o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida sinaladi va ma'qullandi (1943 y.).[3] Natijada chang cholg'usi ta'lim tizimiga kiritilgan.

Shoakbar Shoakramov, Abdusamat Ilyosov, Ashraf Ashrapov, Muxammadjon Rasulov va Axmad Odilovlar o'quv dargohida ta'lim olgan birinchi ijrochilardan bo'lishadi. A.I.Petrosiyans rahbarligi ostida bir guruh soz ustalari va sozandalar: Usta Usmon Zufarov, S.Y Dedenko, M.Xarratov, A.Odilov, F.Xarratov chang cholg'usini yanada takomillashtirishga erishadilar. Uning tovushqator tizimi asosiga xramatik tovushqator, ya'ni o'n ikki bosqichli ravon oraliqlarga bo'lingan tovushqator qabul qilinadi.[4]

Takomillashtirish natijasida chang cholg'u sozi kichik oktava Sol notasidan uchinchi oktava Sol# notasigacha keltiriladi. Keyinchalik ijro jarayonidagi tiniqlikni saqlash uchun chang asbobiga tepki (pedal) qo'yiladi.

Ilmiy izlanishlar natijasida chang cholg'u sozining oilasi yaratiladi. Chang- prima Chang-pikkolo Chang-tennor Chang-bas. Bu cholg'u asboblari yuqori, o'rta va past registrlarda ijro etish mumkin. Chang asboblarining har birining o'ziga xos ovoz imkoniyatlari va o'ziga xos jarangdorliklari mavjud.

Chang cholg'u sozining aynan o'ziga tegishli ijro imkoniyatlari (shtrixlari) mavjud. Pizz col legno - (pizz.col.legno) chopning orqa yassi qismi bilan tirnab (chertib) chalish. Pizzicato (pizz)- qo'l barmoqlari bilan chang torlarini mayin chertib chalish.

Col legno (Cho'p tarak) cho'pning orqa yassi tarafi bilan torlarni chiqqilatib urib chalish. Stakkato con surdino (bo'gmali)- chang cholg'usida surdino shtrixi ham mavjud bunda ijrochi bir qo'li bilan notani urib bir qo'lining barmog'i bilan jaranglayotgan notani so'ndiradi, bu bo'g'ib chalish ham deyiladi.

Stakatto (kalta urma zarba) Chang tayoqcharini torlarga urib, yengil uzib-uzib sakratma tovush hosil qilish.

Tremolo (rez) chang cho'plari yordamida birin ketinlikdagi tez- tez almashtirib urib chalish, shu holatni chang cho'pining orqa yassi tomoni bilan ham ijro etish mumkin.

Legato (bog'lama). Tovushlarni birin tekis ulab, tayoqchalar bilan torlardan torlarga uzluksiz mayin o'tib yoqimli ijro etish.

Vibrato (tebrama) Cho'p chertmak uslubini qo'llaganda ijro etilayotgan notaning yon qatoridagi nota ustiga bosib tebratiladi o'shanda vibrato hosil bo'ladi.

Glissando (tayoqchalarni sirg'atish) bu ijro usuli cho'pning orqa yassi qismi bilan birinchi notadan ikkinchi notagacha, pastdan yuqoriga sirg'atib ijro etiladi.

Chang cholg'u sozining o'ziga xos murakkabliklari bo'lib, har qanday musiqachi ham chang cholg'usini osonlik bilan o'zlashtira olmaydi. Buning uchun ijrochidan o'ta sabrli bo'lish, ko'proq mehnat qilish, iqtidori bo'lishi lozim. Insondagi bu fazilat va qobilyatlar nafaqat chang cholg'u sozini ijro etishda, balki san'atning barcha turlarida zarur va lozim.

Mukammal qobilyat aynan san'at xalqining orasida tutgan o'rni beqiyos chunki san'at sohasi tushunishdan ko'ra ko'proq his qilishni ta'lab etadi, shuning uchun yuqtirilgan qobilyat bo'lsa san'atkor har tomonlama gullab yashnaydi.

Yana xalqimizda bir gap bu "qondan -qonga" o'tadi, degan gapning zamirida ham juda chuqur ma'no yotibdi.

Aynan shunday misollarni ixtisoslashtirilgan san'at maktablar misolida oladigan bo'lsak, ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'quvchilarining juda ko'pchiligi bu dargohga kelishga qadar ularning musiqa ko'nikmalari yetarlicha bo'lib ular bilan darslar olib borish va ixtisoslashtirilgan san'at maktabi ta'lablarini bajarish anchayin oson.

Faqatgina o'quvchi bunda hozirgi zamonaviy sozni aniq ko'rsatadigan qurilmalar "Tuner" dan foydalanmay, fortepiano asbobining oldida o'tirib bitta-bitta notalarni eshitib chang sozi torlarini shu notalarga moslab sozlasa o'quvchining eshitish qobilyati yanada oshadi.

Ikkinchidan – tog'ri o'tirish (pastanovka) qoidasi birinchi o'rinda turadi.

To'g'ri o'tirish va to'g'ri tayoqchalarni to'g'ri ushlab chalib, kistlarni to'g'ri ochishni shakillantirish muhimdir. To'g'ri ijroni shakillantirish cholg'uchiga butun umr xizmat qiladi ya'ni boshida to'g'ri shakillantirilgan ijro holati (pastanovka) ijrochining ijodiy hayot yo'lining parvozini belgilab beradi.

Uchinchidan - o'quvchilarning nazariy bilimlari a'lo darajasida bo'lishi lozim. Misol uchun nota o'qish savodi, musiqa nazariyasi, garmoniya, solfedjo, dirijorlik yana bir qancha fanlarni mutaxassislik cholg'usi bilan bir qatorda olib borilishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan – gammalarni to'g'ri ijro etish ham o'quvchining ijro mahoratini o'sishiga olib keladi. O'quvchilar ko'proq xramatik tovush qatorli gammalar va mashqlar ijro etishni tavsiya etgan bo'lardim, sababi sozandaning qo'llalari chang sozining torlar orasidagi oraliq masofani yaxshi biladi va qo'llarda ijroga nisbatan ko'nikma hosil bo'ladi, shunda ijrochining ijrosida "falsh" notalar deyarli uchramaydi.

Gammalarni chalishda xilma-xillikga amal qilish yaxshi foyda beradi. Chang cholg'u sozining ustini mato bilan notalarni quloq yordamida eshitib chalish xam juda katta samara beradi. Ijrochining parvozi zamirida katta mehnat yotadi. Shu sababli barcha san'at olami vakillari mehnat qilishdan tolmaydilar zero professional ijrochilik uchun tinmay harakatda bo'lish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2018 yil 3-fevralidagi PQ 3504- sonli qaror. Lex.uz

O'zbekiston Respublikasining Prezidentining qarori 02.02.2022 yildagi PQ-112-son. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.02.2022y. 07/22/0099-son).

A.Lutfullayev. Chang va fortepiano uchun asarlar to'plami. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.Lutfullayev. O'zbekiston musiqa san'ati ustalari Axmadjon Odilov ijodkorlik va ichrochilik bisotidan. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.I.Petrosians. O'zbek xalq cholg'ulari. Toshkent, 2000 yil.

R.Qodirov. Musiqa pedagogikasi. Toshkent, 2014 yil

